
ՀՈՔԻ ԳՐՔԻ՝ ԻՍԻՔԻՈՍ ԵՐՈՒՄԱՂԵՄԱՑՈՒ ԵՎ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՑՈՒ ՄԵԿԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՂԵՐՍՆԵՐԸ

ԷԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

Սուրբ Գրիգոր Տաթևացին ապրել և ստեղծագործել է այնպիսի մի ժամանակաշրջանում, երբ վտանգված էր ոչ միայն հայրության կեցությունը, այլ նաև հավատի պահպանումը, որի համար հայոց վարդապետները, «տիւ և գիշեր մաքառելով ընդդէմ քրիստոսատեաց աղթարմայիցն»¹, ուսուցանում էին իրենց աշակերտներին և եկեղեցին զերծ պահում թշնամիներից: Տաթևացին գլաձոր-տաթևյան համալսարանների լավագույն ավանդների կրողն ու շարունակողն է, ամբողջացնողն ու լրացնողն է իր նախորդներից՝ Մխիթար Գոշից, Վանական Վարդապետից, Ներսես Մշեցուց, Եսայի Նշեցուց, Հովհան Որոտնեցուց փոխանցված ավանդների: Հայ միջնադարի փիլիսոփայական և աստվածաբանական մտքի սյուներից է Տաթևացին: Նա գիտական մտքի խոշոր համակարգողն է, որի հոգևոր ժառանգությունը մեծ հետք է թողել հայ աստվածաբանական և փիլիսոփայական մտքի պատմության մեջ: Մեզ է ավանդել հսկայածավալ մատենագրական ժառանգություն՝ քարոզներ, լուծմունքներ, մեկնություններ, դավանաբանական, իմաստասիրական աշխատություններ: Սրանց մեջ ուրույն տեղ են գրավում սուրբգրային մեկնությունները, որոնք կարոտ են մանրակրկիտ ուսումնասիրության: Այստեղ մենք կանդաղառմանք Գրիգոր Տաթևացու՝ աստվածաշնչյան Հոբի գրքի լուծմունքին, որն ունի «Նորին Գրիգորի աշակերտի եռամեծի Յովհաննու Որոտնեցույ լուծմունք դժուարիմաց բանից ի մեկնութիւն գրոցն Յոբայ եւ ի բանս մեկնչաց» խորագիրը:

Աստվածաշնչի Հոբի գիրքը գրված է բանաստեղծական պատկերավորությամբ, հարուստ բառապաշարով, դարձվածքներն ու սուր հարցադրումները ամենասովորական մանրուքն անգամ շոշափելի ու զգալի են դարձնում: Մարդկային սրտի ամենախորունկ խորհուրդները և ամենավեհ զգացումներն արտահայտելու միջոցներից մեկն է բանաստեղծությունը, որի տարրերն Աստվածաշնչում շատ են: Հոբի գիրքը եբրայական բանաստեղծության լավագույն նմուշներից է, որին հանդիպում ենք ոչ միայն Սաղմոսաց, Առակաց գրքերում, այլև Երգ Երգոցում, Երեմիայի Ողբում և մարգարեական գրքերում: Եբրայական բանաստեղծական ոճին բնորոշ է գրական զուգընթացությունը (parallelism): Բանաստեղծն իր ուժգին հույզերն արտահայտելու համար գործածում է չափազանցություններ: Հոբի գրքի հեղինակի բանաստեղծական հմտությունները նպաստում են բացահայտելու գլխավոր հերոսի՝ Հոբի խորը և ուժգին զգացումներն ու ապ-

¹ **Թովմա Մեծոբեցի**, Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ և յաջորդաց իւրոց, Փարիզ, 1860, էջ 15:

րունները: Աստվածաշնչի Յոթի գիրքը բաղկացած է հինգ մասերից²:

Յոթը քրիստոնեական եկեղեցու ավանդության մեջ հանդես է գալիս որպես Յիսուս Քրիստոսի նախատիպար: Եվ պատահական չէ այն խոսում փաստը, որ Յայ առաքելական սուրբ եկեղեցին Մեծ պահքի շրջանում բուլոր ուրբաթ օրերի ճաշու ընթերցվածքները Յոթի գրքից է վերցրել՝ որպես Քրիստոսի չարչարանքների նախատիպ, իսկ Ջատկի ճրագալույցի ընթերցվածքը՝ որպես Քրիստոսի Յարության նախակարապետ³:

Յոթն ապրել է Ուզ (երբեմն հանդիպում ենք նաև Յուս, Օսիդ) անվանումով մի երկրում, որն առկա է միայն Ծննդոց գրքում, այն էլ որպես անծնանուն. «Եւ որդիք Արամայ. Յուս, եւ Էմուդ, եւ Գադեր, եւ Մոսոք»⁴: Ենթադրվում է, որ այս քաղաքը կամ երկիրը (այսպես հաճախ անվանվում էին աստվածաշնչյան քաղաքները) տեղակայված է եղել Միջագետքում: Յայ միջնադարյան հեղինակներից Ստեփանոս Սյունեցու (Ը դար) Յոթի գրքի մեկնության *պատճառ*-ի հատվածներից մեկում գտնում ենք. «Բայց զգերեզմանն Յոթայ այժմ յԱրաբիա ցուցանեն, եւ զտեղին, յորում նստըր ի հարուածսն»⁵: Ըստ Տաթևացու՝ «Եւ է ի մէջ Արաբիոյ և Եդոմայ, զոր այժմ կոչի Թիլգուրան, ուր գերեզման նորա է»⁶, իսկ Յոթի լուծնունքում բացատրում է. «Յոթ անուն չորս ինչ նշանակէ՝ նախ՝ հայր լսի, երկրորդ՝ համբերող, երրորդ՝ վիհ, չորրորդ՝ խորհուրդ, զի յինքեան ունէր զխորհուրդ Ադամայ և զՔրիստոսին»⁷: Իսկ ըստ «Բառարան Սուրբ Գրոց»-ի՝ «էր յարևելս Եդոմայ, հաւանականապէս ոչ հեռի ի Պասարայէ»⁸: Ինչպես տեսնում ենք, հստակ է մի բան, որ վերոնշյալ քաղաքը (երկիրը) գտնվում է Միջագետքում, և չի բացառվում տեղացի ժողովրդի բանավոր ստեղծագործությունների ազդեցությունը գրքի շարադրման վրա:

Մեզ է հասել Գրիգոր Տաթևացու՝ Յոթի գրքի լուծնունքի ինքնագիր օրինակը, որը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանում (ծեռ. 1115): Այն բաղկացած է ցանկից, բուն նյութից, առաջաբանից և հիշատակարանից: Ինչպես հիշատակարանում է նշվում, լուծնունքը գրվել է Մեծփառվանքում հաստատված դպրոցի ուսանողության համար՝ քարոզխոսության և ճառելու նպատակով: Այն հստակ բաժանված է մասերի, որպեսզի նրանց հասու լինի և դյուրըմբռնելի. «...ընծայեցի ի պատիւ սուրբ տեղույս ուսումնասէր անձանց ուղղադաւան մտաց, և ի գլուխս բաժանելով վասն մտաւոր տեսութեան և ի զարդ ուսման ի պէտս բեմբասացութեան և ի խրատս զրուցատրութեան»⁹: Յեղինակի թե՛ «Յարցմանց»-ի, թե՛ «Ոսկեփորիկ»-ի ինքնագիր հիշատակարաններում նշվում է գրվածքը մասերի բաժանելու մասին,

² Ավելի մանրամասն տես **Գր. Դարբինյան**, Ներածություն Յին Կտակարանի, Սբ. Էջմիածին, 2000, էջ 244:

³ Տես «Ճաշոց, գիրք Յայաստանեայց եկեղեցւոյ», երրորդ տպ., մանատպութիւն 1872 թ. Բ տպագրութիւնից, ի Վաղարշապատայ, ՌՆԽԸ-1999, էջ 255-256:

⁴ Ծննդ. Ժ 23, նաև Ա Մնաց. Ա 17:

⁵ Մաշտոցի անվ. Մատենադարան (այսուհետ՝ ՄՄ), ծեռ. 1981, ք. 208ա, նաև՝ ՄՄ, ծեռ. 1879, ք. 75ա:

⁶ **Գրիգոր Տաթևացի**, Գիրք Յարցմանց, Երուսաղէմ, 1993, էջ 327:

⁷ ՄՄ, ծեռ. 1115, ք. 8բ:

⁸ «Բառարան Սուրբ Գրոց հանդերձ պատկերօք, աշխարհացուցօք և տախտակօք», Կոստանդնուպոլիս, 1881, էջ 382:

⁹ ՄՄ, ծեռ. 1115, ք. 123 բ:

ինչից կարող ենք հստակ հետևություն անել, որ Տաթևացու առաջնային խնդիրներից է եղել իր գործերը հասու դարձնել ունկնդրին և հետագա ընթացողին, որպեսզի նրանք հայ եկեղեցու դավանանքի ծիրից դուրս չմնան: Եվ կարծում ենք՝ պատահական չէր, որ լեկթեմուրյան արշավանքների, բռնությունների, նաև «աղթարների» ոտնձգությունների ժամանակ նա նախ ուսուցանեց Չոբի համբերության և քաջասրտության, Աստծուն չլքելու, չարին չհետևելու, Եկեղեցին ուղղադավան պահելու և սերունդներին փոխանցելու մասին: Այս հանրագիտարանային մտածելակերպ ունեցող գործիչը, ապրելով ԺԴ-ԺԵ դարերում, չէր կարող տեղյակ չլինել իրենից առաջ եղած Չոբի գրքի թե՛ Չայ եկեղեցու և թե՛ Ընդհանրական եկեղեցու հայրերի մեկնություններին:

Իսիքիոս¹⁰ Երուսաղեմացու կենսագրության մասին մեզ շատ քիչ բան է հայտնի. ապրել և գործել է 5-րդ դարում, աշակերտել ս. Գրիգոր Աստվածաբանին¹¹: Իսիքիոս Երուսաղեմացու Չոբի գրքի մեկնությունը¹² մեզ է հասել միայն հայերեն թարգմանությամբ՝ պահպանված Վանական Վարդապետի նույնանուն մեկնության մեջ, որով և ծանոթանում ենք Իսիքիոսի երկին: Չոբի գրքի Իսիքիոսի մեկնության թարգմանությունը հայտնի է եղել հայ միջավայրում և լայն կիրառություն ունեցել հետագա դարերի մեկնիչների կողմից՝ Ստեփանոս Սյունեցու, Դավիթ Քոբայրեցու, Վանական Վարդապետի: Վերջինիս մեկնությունը լայնածավալ, քաղվածո մեկնություն է¹³, բացի Իսիքիոսից՝ օգտվել է նաև այլ հեղինակներից՝ Եփրեմ Ասորի, Ստեփանոս Սյունեցի¹⁴, Դավիթ Քոբայրեցի¹⁵:

Աստվածաշնչի գրքերի մեկնությունների խթանաբանությունները հասկանալի դարձնելու համար հայ մատենագրության մեջ ԺԱ-ԺԳ դարերում ստեղծվում են դրանց «պատճառ»-ները: «Պատճառ»-ը մեկնողական գրականության ժանր է՝ նախակրթություն, նախամուտք, որում վերլուծվում և պարզաբանվում է տվյալ աստվածաբանական կամ փիլիսոփայական երկի ստեղծման ժամանակը, շարժառիթը, հեղինակային պատկանելությունը: «Պատճառ»-ները մի տեսակ ներածական նախամուտք են և

¹⁰ Ընդհանրական եկեղեցու հայրերից, ճգնել է Պաղեստինի անապատներից մեկում, սերտել Ս. Գիրքը, Երուսաղեմի արքեպիսկոպոսի կողմից 412 թ. երեց է կարգվել: Ըստ Կյուրեղ Սկյութապոլսեցու վկայության՝ 428-429 թթ. մասնակցել է Երուսաղեմի Ս. Եվթիմոսի տաճարի օծմանը: Մահկանացուն կնքել է 450 թ.-ից հետո:

¹¹ Նրա մատենագրական վաստակի և կենսագրական մանրամասների մասին տես Charles Renoux-ի կազմած Իսիքիոսի Չոբի մեկնության քննական բնագիրը, PO, t. 42, 1983, էջ 11-59, նաև՝ **Յ. Բ. Չրաքեան**, Իսիքիոս երեց Երուսաղեմացի, «Բազմավեպ», 1909, մայիս, թ. 5, էջ 193-200, նաև՝ **Յ. Բյոսեյան**, Եկեղեցու հայրեր, վարդապետներ (IV-VIII դդ.), Եր., 2007, էջ 190-192:

¹² Տես **Յ. Բ. Չրաքեան**, Իսիքիոսի Յովբայ մեկնութեան գրական արժեքը, «Բազմավեպ», 1912, թիւ 7-8-9, էջ 399-408:

¹³ Տես **Յ. Ոսկեան**, Յովհաննես Վանական և իւր դպրոցը, Վիեննա, 1922, էջ 26-27:

¹⁴ Այս մասին առավել մանրամասն տես «Թանգարան հայկական հին եւ նոր դպրութեանց», Ե, Իսիքիոսի երկիցու Երուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յոբայ, Վենետիկ, 1913, Յ. Բ. Չրաքեանի գրած Ներածութիւն, էջ ԽԱ-ԽԲ (այսուհետ՝ Յ. Բ. Չրաքեան, Ներածութիւն և էջ):

¹⁵ Տես նույն տեղը, էջ ԼԸ-Խ: Նաև որոշակի ակնարկ տես **Յ. Ներսէս Վ. Ակիմեան**, Մատենագրական հետազոտութիւններ, քննութիւն եւ բնագիր, հտ. Ա, Վիեննա, 1922, էջ 80-81, նաև՝ **Յ. Ն. Ակիմեան**, Դավիթ վարդապետ Քոբայրեցի, «Հանդէս ամսօրեայ», 1908, թիւ 4, 5, էջ 141:

դրվում են մեկնություններից առաջ¹⁶: Մեզ հասած Գրիգոր Աբասյանի կազմած «Գիրք Պատճառաց» պայմանական խորագիրը կրող երկուն ի շարս այլ «պատճառ»-ների, կա նաև Զոբի գրքի Իսիքիոսի մեկնության «պատճառ»-ը¹⁷: Սովորաբար Աստվածաշնչի գրքերը, այդ թվում Զոբինը, ըստ «Պատճառաց գրոց»-ի, պատկանում են «լայն» շարքին¹⁸ և ընդմիջարկվում են «նուրբ գրեանք»-ով, որոնք մի տեսակ կապող օղակ են Զին և Նոր Կտակարանների գրքերի միջև: Զ. Ներսես Ալիմյանը «Գրիգոր որդի Աբասայ՝ հեղինակ Պատճառաց գրոց» հոդվածում անդրադառնում է Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի թիվ 47 ձեռագրում առկա «պատճառ»-ներին¹⁹, որը ՄՄ 1879 հնագույն ձեռագրի կրկնօրինակն է:

Իսիքիոսի երկի մեկնության մեթոդն առավել բնորոշ է ալեքսանդրյան դպրոցի մեկնաբանության եղանակին, քանզի ակներև է նրա մեկնության այլաբանական ոճը, երբեմն նաև բառերի այլաբանական ըմբռնումն ու մեկնումը, որի պատճառը Աստվածաշնչի Զոբի գրքի առանձնահատկությունն է, քանի որ շատ հատվածներ պետք է հասկանալ այլաբանորեն: Այս ամենով հանդերձ՝ Իսիքիոսն իր մեկնության մեջ զանց չի առնում նաև բառական-բացատրական մեթոդը, որն ավելի բնորոշ էր անտիոքյան դպրոցին²⁰: Նույնը կարող ենք վերագրել նաև Տաթևացուն, որովհետև իր լուծմունքում օգտագործելով այլաբանական մեթոդը՝ նա կիրառել է նաև տառացի-բառացի բացատրական մեթոդը: Եվ ինչպես Զայ Եկեղեցու որոշ մատենագիրներ, այնպես էլ Տաթևացին, երբեմն կազմել է «շղթա»՝ մեկնությունների շարք, որոնցում տարբեր մեկնիչների մտքերն ու շարադրանքները յուրովի է մեկնել, նոր իմաստներ ավելացրել: Տաթևացին բավականին խտացված, համառոտ ձևով է իր խոսքն արտահայտում երկում, որը երբեմն բնորոշ է ինչ-որ «նշումներ» անելուն, որոնք բանավոր խոսքի ժամանակ պետք է ծավալվեն: Զնուտ մանկավարժը, անշուշտ, գրավոր խոսքն ընդլայնել է դասախոսությունների ժամանակ, հատկապես այս դեպքում, երբ իրեն էին վստահված նաև Մեծօփա վանքի սաների դաստիարակությունն ու կրթությունը:

Տաթևացին Զոբի գրքի լուծմունքի հիշատակարանում նշում է, որ օգտվել է Զոբի գրքի Վանական Վարդապետի քաղվածո մեկնությունից:

¹⁶ Տե՛ս **Ս.-Է. Շիրինյան**, Մեկնողական ժանրի կազմավորումը և զարգացումը Զայաստանում, «Աշտանակ» հայագիտական պարբերագիրք, թիվ 9, Եր., 2000, էջ 36-64:

¹⁷ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. 1879, ք. 3աբ: Այստեղ կարելի է նշել, որ Զոբի գրքի Իսիքիոսի մեկնության *պատճառ*-ը համընկնում է Զ. Բ. Չրաքյանի, նաև Ը. Որնուի կողմից հրատարակված մեկնության սկզբի հետ:

¹⁸ Տե՛ս **Զ. Ն. Ալիմեան**, Պատճառաց գիրքը, «Հանդես ամսօրեայ», 1907, էջ 228-235: Առավել մանրամասն տե՛ս **Մանես Էռնա Շիրինյան**, Քրիստոնեական վարդապետության անտիկ և հելլենիստական տարրերը (հայկական և հունական դասական ու բյուզանդական աղբյուրների բաղդատությամբ), Եր., 2005:

¹⁹ Տե՛ս **Զ. Ն. Ալիմեան**, Գրիգոր որդի Աբասայ՝ հեղինակ պատճառաց գրոց, «Հանդես ամսօրեայ», 1907, էջ 132-135, նաև **Զ. Ն. Ալիմեան**, Պատճառաց գիրքը, «Հանդես ամսօրեայ», 1907, էջ 228-235, 271-274:

²⁰ Մեկնողական դպրոցների մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Փ. Անթապյան**, Զայ մեկնաբանական գրականության տեսական նախահիմքերի շուրջ, «Բանբեր Մատենադարանի», № 15, Եր., 1986, էջ 60-94, **նույնի**՝ Վարդան Արևելցի, կյանքն ու գործունեությունը, գիրք Բ, Եր., 1989, էջ 175-215: Որոշ պատմական անդրադարձների մասին տե՛ս **Ե. Տեր-Մինասյան**, Ընդհանուր եկեղեցական պատմություն, Էջմիածին, 1908, էջ 140-152:

Սակայն պետք է նշել, որ նույն հիշատակարանում Տաթևացին խոսում է նաև այլ մեկնիչներից օգտվելու մասին. «...ընթերցմամբ հաւաքեցի գր-
 ժուարալոյծ բանս Յորայ և զմեկնչաց նորա»²¹, մինչդեռ Յ. Ք. Չրաքեանը
 գրում է, որ «Տաթևացին յանուանէ միայն զՎանականն կը ճանչնայ»²², և
 Վանականի միջոցով՝ նաև մյուս մեկնությունները: Եզրակացնել, որ
 Տաթևացին անվանապես Վանականից բացի Յորբի գրքի այլ մեկնիչների
 գրվածքների ծանոթ չէ, կարծում ենք, այնքան էլ ճիշտ չէ: Հատկապես, երբ
 Վանականի բերած անհեղինակ մեջբերումները Տաթևացու երկերում փո-
 խարհինվում են հեղինակային մեջբերումներով: Իսիքիոսի մեկնությունը
 մինչև Յոր ԻԱ 29 համարն է, որից հետո ոչ մի տեղ Վանական Վարդա-
 պետն իր մեկնության մեջ չի նշում Իսիքիոս (երբեմն նաև Եւսիքիոս) անու-
 նը: Տաթևացին, ինչպես նշել է հիշատակարանում, լուծմունքը դյուրության
 համար բաժանել է մասերի. սկզբում ցանկի նման գրել է համառոտ «Են-
 թավերնագրերը», որից հետո ներկայացրել նյութը: Տաթևացու բացատ-
 րությունները երբեմն բավականին համառոտ են, նույնիսկ մեկ բառով ար-
 տահայտված, որոնք Աստվածաշնչի Յորբի գրքում չենք հանդիպում, սա-
 կայն նախորդ մեկնիչների գործերում գտնում ենք այդ բառերի առավել
 ծավալուն մեկնությունը, ինչպես օրինակ՝

<p>Իսիքիոս Բազում ինչ մեզ Աստուած արձանս առ յօգտակար տեսիլս կանգնեաց, բազում և մեծամեծ իմաստասիրու- թեան ետ տարացոյցս...²³: (թ. 134)</p>	<p>Տաթևացի Բան. Արձանս: Լժ. Որպէս քար կանգ- նենք ի ճանապարհս²⁴: (թ. 8ա)</p>
--	---

Գտնելով նմանություններ և՛ մտքի, և՛ ձևակերպման մեջ՝ չենք կարող
 չնկատել Տաթևացու մտքի թռիչքը, որ երևում է գրվածքի գրեթե բոլոր էջե-
 րում: Որպես վկայություն ասվածի՝ բերենք մի քանի օրինակ.

<p>Իսիքիոս Պատարագս ըստ թուոյ ուստերաց և դստերացն մատուցանէր: Իսկ քանի էին սոքա՞. տասն էին ըստ թուոյ: Իսկ ապա ընդ զգալի պատարա- գացս, զիմանալիսն ի միտ առ և զճ- գնողին զփոյթ բարեպաշտութեանն իմացիր ըստ օրինացն տասն պա- տուիրանացն: ...Իսկ և զուարակ մի մատուցանէր ըստ Քրիստոսի քա- ղաքավարութեանն, որ ըստ նմանու- թեան զուարակի վասն մեղաց մե- րոց զենաւ: (թ. 152-153)</p>	<p>Տաթևացի Նախ՝ զի տասն էին թուով՝ եօթն ուս- տերք և երեք դստերք, ըստ թուոյ նո- ցա մատուցանէր: Երկրորդ՝ ի սրբու- թիւն տասն զգայարանաց նոցա: Եր- րորդ՝ ի խորհուրդ տասնաբանեան օրինացն՝ տասն պատարագ մատու- ցանէր և ըստ նմանութեան Քրիստո- սի՝ մի զուարակ, որ վասն մեղաց մե- րոց մեռաւ, զի ըստ օրինացն և ըստ Աւետարանին կայր: Չորրորդ՝ ի խրախութիւն զինւոյ տասն մեղս գործի, այսինքն՝ բազմակերութիւն,</p>
---	--

²¹ ՄՄ, ձեռ. 1115, ք. 123բ:
²² **Յ. Ք. Չրաքեան**, Ներածութիւն, էջ ԽԳ:
²³ Մեջբերումների ձեռագրային էջերը նշվում են ըստ Յ. Ք. Չրաքեանի կազմած
 տպագրի:
²⁴ **Գրիգոր Տաթևացու**՝ Յորբի գրքի լուծմունքը դեռևս անտիպ է, ուստի բնագրա-
 յին մեջբերումները ներկայացնում ենք ՄՄ 1115 ինքնագրի հիման վրա:

Բ՝ արբեցութիւն, Գ՝ զմայլումն զգա-
յութեանց, Դ՝ փափկութիւն մարմնոյ,
Ե՝ փոփոխէ զխորհուրդն, Չ՝ այլայլէ
զբանն, Է՝ այլն զգործն, Ը՝ զիմաս-
տութիւնն յիմարս, Թ՝ // զհանդրատն
խռովէ, Ժ՝ պատուիրանացն Աստու-
ծոյ հեղգութիւն գործէ, վասն որոյ ա-
սէ առաքեալ. Սի՛ արբենայք զինուով,
յորուն զեղխութիւն է (Եփես. Ե 18):
Վասն այն Յոբ տասն պատարագաւ
սրբէր տասն մասնաւոր մեղսն, որ
գտանի ի յարբեցութիւն, և մի զուա-
րակ՝ ի սրբութիւն վասն ականայիւ
խորհրդոյ մեղացն, զոր աղօթէ մար-
գարէն. Ի գաղտնեաց իմոց սուրբ ա-
րա զիս (Սաղմ. ԺԸ 13-14): (թ. 9բ-
10ա)

Լ. Խաչիկյանը, խոսելով Եղիշեի «Արարածոց մեկնութիւն» երկի՝ Գրի-
գոր Տաթևացու երկերի վրա թողած ազդեցության մասին, իրավացիորեն
նշում է. «Տաթևացին իր օգտագործած աղբյուրները ձևափոխում է ըստ իր
գիտական հայացքների, փոխում է նրանց շարադրանքը, այն համապա-
տասխանեցնելով իր աշխատության առանձնահատկություններին, որը
կազմված է հարցերի ու պատասխանների ձևով (նկատի ունի *Գիրք Յարց-
մանցը* - Է. Ս.): Հաճախ աղբյուրի որևէ ամբողջական հատված Գրիգորը
բաժանում է մի քանի կետերի, շարահյուսում այլ աղբյուրների տվյալնե-
րին և այլն»²⁵: Ասվածին կարող ենք հավելել նաև այն, որ Տաթևացին, Հո-
բի գրքի բոլոր մեկնություններն իրար կապելով, ստեղծել է յուրօրինակ մի
գրվածք, որը հասու էր իր ժամանակաշրջանի անհատին: Բազում են այն
օրինակները, որոնցում երևում են Տաթևացու ինքնուրույնությունը, մտքի
հստակ արտահայտումը, շարադրման պարզությունը (իր բարդությամբ
հանդերձ), նրա համակողմանի իրազեկությունը: Իր միտքը բացատրելու
համար լուծմունքում հաճախ օգտագործում է ինքնաստեղծ բառեր (օրի-
նակ՝ *աւղընթաց*²⁶, *աւղապատիր*²⁷), բառերի բացատրության համար օգ-
տագործում է նոր հոմանիշներ (օրինակ՝ *ստորմակերպ*²⁸ բառին Տաթևա-
ցին նշում է ևս մեկ հոմանիշ, որը որպես հոմանիշ առկա չէ բառարաննե-
րում. «զգեստ ստորմակերպ, որ է *դեղձան*») և այլն: Ունենալով մանկա-
վարժական և գիտական միտք՝ ջանք չի խնայել, որ իր սաներն ամենայն
մանրամասնությամբ ուսանեն Հոբի համբերության և քաջասրտության
մասին:

²⁵ Լ. Խաչիկյան, Եղիշեի «Արարածոց մեկնութիւնը», խմբագրությամբ՝ Լ. Տեր-
Պետրոսյանի, Եր., 1992, էջ 212:

²⁶ ՄՍ, ձեռ. 1115, ք. 117ա:

²⁷ Նույն տեղում, ք. 106 բ:

²⁸ Նույն տեղում, ք. 97 բ: Հայկազեան բառգիրքը նշում է. «որպէս ստորմիջ խորա-
միտ, մքին, խառնակ կամ պէսպիսակ, բազմագունի», «Նոր բառգիրք հայկազեան լե-
զուի», հտ. Բ, էջ 751: Իսկ Համան Արևելցին լրացնում է. «ստորմակերպ, որ ի թագաւո-
րաց տունս հազիւ գտանի» (ՄՍ, ձեռ. 1007, ք. 165 ա):

Տաթևացու խնդրո առարկա գրվածքում մի տեսակ խտացված է յուրաքանչյուր աստվածաբանական, դավանաբանական միտք, որի բազմակողմանի բացատրությունները (ինչպես ինքն է երբեմն նշում երկում) հարկ է լինում փնտրել *Չարցմանցում* կամ *Քարոզգրքերում*։ «Եւ գտցես զայս ի Չարցմանց յերորդ հատորն, ժԹ համարին»²⁹, «Վասն սգոյ տես ի Չարցմունք ժ հատորն, ի Դ համարն»³⁰ կամ «Ի Քարոզն տես»³¹ և այլն։

Իսիքիոս Երուսաղեմացու Չոբի մեկնությունն ինքնատիպ է իր ոճով, մտքի շարադրմամբ, աստվածաբանական լուծումներով։ Թե՛ Իսիքիոսը, թե՛ Տաթևացին, ելնելով Չոբի գրքի ընձեռած հնարավորություններից, հաճախ են շոշափում աստվածաբանական-դավանաբանական հարցեր։ Երկուսն էլ անդրադառնում են Քրիստոսի աստվածությանը, Սուրբ Կույսից մարմնանալուն, աստվածային նախախնամությանը։ Քանի որ մեզ է հասել Իսիքիոսի ոչ ամբողջական մեկնությունը, բնականաբար դավանաբանական անդրադարձներն ավելի քիչ են Իսիքիոսի երկում, որովհետև թե՛ Տաթևացին, թե՛ Վանական Վարդապետը և մյուսները դավանաբանական խնդիրներին հատկապես անդրադարձել են Չոբ ԼԸ-ԼԹ գլուխները մեկնելիս, որը պայմանականորեն վերնագրվում է *Ո՞վ է դա՞* («Ո՞վ է դա՞ որ թաքուցանէ յինէն զխորհուրդս» բառերով սկսվում է Աստծո խոսքը Չոբի հետ (Յոբ. ԼԸ 2)), որը Չոբի գրքի կիզակետն է, որովհետև գործող անձերի բոլոր հարցերին, կասկածներին, թյուրըմբռումներին Աստված է տալիս պատասխան։

Իսիքիոսի և Տաթևացու մեկնություններն իրարից էականորեն տարբերվում են մեկնության ոճով և նպատակով։ Տաթևացու նպատակն է հնարավորինս շատ տեղեկություններ հաղորդել իր լսարանին, այդ պատճառով էլ նրա լուծումներում, աստվածաբանական հարցերից զատ, կարելի է տեղեկություններ գտնել թե՛ փիլիսոփայությունից, թե՛ դավանաբանությունից, թե՛ քրիստոնեական կենցաղից, բնագիտությունից, աշխարհագրությունից և այլն։ Քանի որ *Գիրք պատճառաց*-ում Չոբի գրքի Իսիքիոսի մեկնության *պատճառ* է համարվում մեզ հայտնի մեկնության սկիզբը (134-141 համարները՝ ըստ տպագրի), ապա կարելի է ասել, որ Իսիքիոսի մեկնության նպատակը փորձությունների մեջ համբերություն սովորեցնելն է՝ օրինակ ունենալով Չոբի համբերությունը («քանզի համբերութիւնն կարէ փրկել միայն, կատարել զփութալին, որով զարդարութիւն անձին և խորհրդոց ուղղեսցուք»), ուսուցանել աղոթքի զորությամբ մարտնչել ու հաղթել, քրիստոնեավայել կենցաղ և պահվածք ունենալ։ Սա նշմարվում է նաև հետագա գլուխների մեկնության մեջ, որտեղ հիմնականում շեշտադրվում են քրիստոնեական կենցաղավարությունը, առաքինասեր բարքով ապրելը և համբերելը (օրինակ՝ «Քանզի նա վասն համբերութեանն պսակաց և երանութեանց արժանի էր»³², «Մերկացեալ ի մեծութենէն՝ ևս առաւել պայծառացոյց զիւր արդարութիւնն ի ձեռն համբերութեանն»³³, «Մեծ և բարձր

²⁹ ՄՄ, ձեռ. 1115, թ. 10 բ։

³⁰ ՄՄ, ձեռ. 1115, թ. 12 ա։

³¹ Նույն տեղում։

³² Նույն տեղում, էջ 248-249։

³³ Նույն տեղում, էջ 250։

պարհսպ ինձ շնորհեաց զհամբերութիւն, զորոյ զամրութիւնն ոչ կարեն քակել թշնամիքն և ոչ բազում մեքենայիւք կործանել»³⁴):

Եթե Իսիքիոսը մեկնության մեջ սկզբում բերում է նախ աստվածաշնչյան համարը, հետո՝ մեկնում, ապա Տաթևացին իր լուծմունքում միշտ չէ, որ աստվածաշնչյան համարները գրում է սկզբում, և լուծմունքի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ բացի աստվածաշնչյան համարներից՝ տեղ են գտնել նաև այլ մեկնիչների կողմից օգտագործված բառաբացատրությունները, որոնք ևս մեկնվում են: Տաթևացու մտքի ճկունության և գիտական հզոր ներուժի շնորհիվ դրանք չեն խանգարում լուծմունքի կուռ կառուցվածքին, մեկնվող բառերը կամ բառակապակցությունները շատ հաճախ կամրջի դեր են կատարում, կապում նախորդ և հաջորդ համարները: Տաթևացու լուծմունքի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ աստվածաբանական մեկնաբանություններին զուգահեռ շատ հաճախ տրվում են նաև փիլիսոփայական բացատրություններ:

Այսպիսով, հայ միջնադարյան մատենագիր Գրիգոր Տաթևացու՝ Յոթի գրքի լուծմունքն իր ուրույն և յուրահատուկ տեղն ունի Յոթի գրքի մեկնությունների կողքին: Իհարկե նա ծանոթ էր Իսիքիոս Երուսաղեմացու աշխատությանը, օգտագործել է նրա երկը ուղղակի և միջնորդավորված ձևերով, սակայն որպես մեծ աստվածաբան, օգտվելով իր նախորդների թողած ժառանգությունից, ամբողջացրել և յուրահատուկ ոճով ի մի է բերել Յոթի գրքի լուծմունք-մեկնությունը՝ այն ի սպաս դնելով ժամանակաշրջանի դպրոցներում հոգևոր դասի ուսուցմանը: Այս աշխատությունը այսօր ևս արդիական է և մեծապես նպաստում է Աստվածաշնչի Յոթի գիրքն ընկալելու:

Բանալի բառեր – *Յոթի գիրքը, Իսիքիոս Երուսաղեմացի, Գրիգոր Տաթևացի, Վանական Վարդապետ*

ЭЛЯ САРИБЕКЯН – Соотношение между толкованиями Исихиоса Иерусалимского и Григора Татеваци книги Иова. – В статье анализируется толкование книги Иова, осуществлённое богословом, философом, писателем, летописцем и миниатюристом XIV-XV вв. Григором Татеваци. Первым из армянских книжников к этой ветхозаветной книге обратился Степанос Сюнеци (VIII в.), от комментариев которого до нас дошли лишь отрывки. Напротив, трактровка Ванакана Вардапета (XII в.) сохранилась полностью и примечательна тем, что позволяет познакомиться с толкованиями книги Иова, оставленными Исихиосом Иерусалимским, Ефремом Сирином, Степаносом Сюнеци, Давидом Кобайреци. В статье рассмотрено прямое и косвенное влияние, оказанное толкованием Исихиоса Иерусалимского на толкование Григора Татеваци; сопоставляются цитаты, отмечается своеобразие и индивидуальные особенности названных авторов.

Ключевые слова: *книга Иова, Исихиос Иерусалимский, Григор Татеваци, Ванакан Вардапет*

³⁴ Նույն տեղում, էջ 257:

ELYA SARIBEKYAN – *Correlation of the Book of Job by Grigor Tatevatsi and Isychios of Jerusalem.* – Current article is devoted to the *interpretation of the Book of Job* by Grigor Tatevatsi – an Armenian theologian, philosopher of XIV-XV centuries. The influence of the *Commentary of the Book of Job* by Isychios of Jerusalem (is known only thanks to Armenian translation) on the homonymous work of Tatevatsi is examined with the textual examples. Grigor Tatevatsi had composed both in symbolic-allegorical and literal-verbal methods. He had widely used the theological extensive literary heritage of the previous authors, but, at the same time, had created his substantive style, using philosophical and theological terms and explanations.

Key Words: Book of Job, Isychios of Jerusalem, Grigor Tatevatsi, cause, Vanakan Vardapet